

ВІДГУК

офіційного опонента Вихруща Анатолія Володимировича на дисертацію Давиденко Олени Василівни "Організація підпільної освіти у Польщі в період другої світової війни", подану на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 - загальна педагогіка та історія педагогіки.

Актуальність дисертаційного дослідження обумовлена новизною теми, сучасними реаліями в Україні та світі, багатоаспектними питаннями ролі інтелігенції в суспільстві, боротьбою за утвердження національної ідентичності та незалежності.

Не викликають заперечення предмет, хронологічні, територіальні межі, завдання (розкрити специфіку організації навчально-виховного процесу в підпільних навчальних закладах та освітніх осередках; обґрунтувати періодизацію організації та розвитку польської підпільної освіти в роки німецької окупації; виявити тенденції розвитку підпільної освіти в Польщі у роки Другої світової війни; розробити спецкурс з проблеми організації, розвитку польської підпільної освіти і методичні рекомендації до нього, обґрунтувати доцільність їх використання у професійній підготовці вчителя). Особливу зацікавленість викликає друге, третє, четверте завдання.

Щодо об'єкту, варто було відмовитися від хронологічних меж, так як Польща мала значний досвід підпільної освіти і в попередні роки.

Відзначаємо добротну джерельну базу дисертаційного дослідження, зокрема періодику і архівні матеріали Варшави і Кракова. Змістовні та інформаційно насичені додатки. Особливо Б, Е, Ц.

Добре продумана **структура роботи**. 23 одноосібні публікації, велика кількість наукових конференцій, підтверджують значимість одержаних результатів.

Щодо наукової новизни відзначимо системну, цілісну оцінку проблеми організації і розвитку підпільної освіти в Польщі; сутність окупаційної освітньої політики у країні як вирішальної передумови появи підпільної освіти; авторську періодизацію історії організації і розвитку підпільної освіти із урахуванням суспільно-політичних, соціально-економічних і педагогічних детермінантів: (I період (1939–1941 рр.) – зародження підпільної освіти; II період (1941–1944 рр.) – інтенсивний розвиток підпільної освіти; III період (1944–1945 рр.) – поступове згортання підпільної освіти); авторську хронологічну таблицю, в якій систематизовано 65 історичних фактів, подій; проаналізовано специфіку організації навчально-виховного процесу в підпільних навчальних закладах та освітніх осередках.

На особливу увагу заслуговує **регіональна** специфіка організації підпільної освіти на теренах окупованої країни (Генерал-Губернаторство, Рейх) у визначених хронологічних межах, увага до суті базових понять (Польська підпільна держава, підпільна освіта, організація підпільної освіти, таємний комплект, педагогіум, легітимація та ін.). Наприклад "Департамент освіти і культури" визначається як конспіративний галузевий орган управління освітою, який виник у 1941 р. і здійснював активну правотворчу діяльність, регулював питання організації підпільної шкільної адміністрації, опікувався розбудовою закладів таємної освіти всіх рівнів та їх навчально-методичним забезпеченням.

У руслі окресленої проблеми навчання в "таємному комплекті" визначається як освітня діяльність, яка здійснювалась у формі нелегальних

занять, лекцій за межами навчальної інституції в період війни чи анексії територій.

Цікавими і змістовними є думки, щодо поняття **підпільна освіта, підпільна професійна освіта, підпільна середня освіта, підпільна вища освіта.**

Цілком справедливо дисертант звертає увагу на основи нацистської політики, зокрема ідеологічну доктрину А. Гітлера, що ґрунтувалася на тезі "про расову перевагу німецької нації". Також у згаданому документі зазначалося: "Польський народ більше не може в європейському співтоваристві націй відповідати титулу культурна нація". Знищення інтелігенції (за підрахунками польських дослідників, за період німецької окупації загинуло понад 9 тис. учителів, 640 професорів) є характерною рисою тоталітарних режимів.

Відзначимо увагу дисертанта до питань фінансування системи підпільної освіти, кількісного складу студентів, звернень до вчителів.

Заслуговує на увагу підпільна середня освіта на території Львівського округу (дистрикт Галичина).

Характерною особливістю дисертації є велика кількість вдало підібраних статистичних матеріалів.

На достатньо високому науковому рівні розглянуто зміст навчання. Здійснений аналіз навчальної програми свідчить, що особлива увага приділялася вивченню рідної мови, історії, географії, релігії. Натомість із програми були вилучені необов'язкові предмети, а кількість годин на прикладні дисципліни зменшилась.

Навіть в умовах окупації практикувався поділ ліцеїв на чотири відділи: **гуманітарний, класичний, математично-фізичний, природничий.**

Дисертантом проведена систематизація дидактичних принципів, методів, форм і засобів навчання в освітніх інституціях досліджуваного періоду.

Наприклад, у другій половині 1941 р. була видана інструкція Департаменту освіти і культури «Про зміни у навчальній програмі викладання польської мови в підпільних гімназіях», яка виконувала роль методичного посібника для вчителів. Фрагменти прози і поезії видатних митців були систематизовані у тематичні групи "Що таке Вітчизна?", "Клятва", "Польський солдат", "Зі зброєю в руках", "Роль Польщі в Європі".

Відмітимо той факт, що навчальні посібники характеризувалися високим методичним рівнем. Як правило, вибір навчально-методичної літератури більшій мірі залежав від самого вчителя та наявності їх у приватних бібліотечних фондах. Загальний перелік підручників для середніх загальноосвітніх закладів, які використовувалися і в підпільній середній освіті подається в додатку Е.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що організація навчально-виховного процесу в підпільних освітніх інституціях на середньому рівні передбачала реалізацію таких його форм: навчання на базі легальних закладів або підготовчих курсів, що здійснювалося за довоєнними програмами, а також за новими програмами, представленими окупаційною освітньою адміністрацією зі значним їх коригуванням польськими педагогами; індивідуальні заняття; навчання в таємних комплектах. Робота в комплектах була однією з найбільш поширених форм підпільної освіти, що ґрунтувалася на національних традиціях та сприяла успішному досягненню дидактичних і виховних цілей педагогічного процесу.

Виявлено, що серед методів навчання провідне місце посідали словесні (бесіди, пояснення, розповідь). Наочність і технічні засоби навчання, на

думку дисертанта, використовувалися недостатньо. Останнє твердження є не зовсім коректним.

Дисертантом доведено, що підпільна освіта від початку стала носієм важливих виховних цілей, високоморальних і патріотичних ідей, які реалізовувалися в процесі державно-громадянського, релігійно-морального, естетичного виховання. Державно-громадянське виховання здійснювалось у ході святкування національних і державних свят ("Свято Відродження Речі Посполитої", "Свято Конституції" та ін.), у формі виховних годин, тематичних вечорів. Реалізація цього напрямку відбувалася й під час навчального процесу. На заняттях з історії, польської літератури вчителями акцентувалася увага на біографіях польських історичних і державних діячів, героїв визвольних змагань. Традиційним для польської молоді було релігійно-моральне виховання, яке базувалося на твердженні "Бог – найкращий батько для дитини", поваги до "культу польських святих", знанні основних католицьких догматів.

На думку дисертанта помітну роль відігравало естетичне виховання, яке здійснювалося на прикладах із повсякденного життя (практично-естетичне виховання), а також високих взірцях польської культури, літератури та мистецтва.

Дисертантом встановлено, що організація процесу навчання в підпільних професійних закладах посідала важливе місце в освітній політиці "Польської підпільної держави". Основними чинниками, що зумовили виникнення професійного шкільництва були: заборона німецькою владою спеціальних ліцеїв і гімназій, створення натомість закладів нижчого рангу; усунення з навчальних планів важливих для тієї чи іншої галузі теоретичних і практичних дисциплін. Змістовний аналіз діяльності торгівельних, автомобільних шкіл є доречним і важливим.

На думку дисертанта особливе місце відводилося вихованню польської молоді. Виховна робота в підпільних гімназіях і ліцеях мала спиратися на основні складові повноцінного розвитку особистості, що були розроблені ще в довоєнний період і ґрунтувалися на виховних засадах польської педагогічної думки. Серед зазначених складових виокремимо морально-релігійне виховання, виражене у християнському дусі; розумовий розвиток, здобутий витривалою працею; плекання товариської культури; підготовку молоді до майбутнього громадянського життя на демократичній основі; систематичне господарсько-економічне виховання з вираженим практичним нахилом; державно-громадянське виховання, що повинне у своїй основі опиратися на вище згадані елементи виховного процесу.

Закономірною є увага до вищої освіти, яку здійснювали: Варшавський та Ягеллонський університети, Варшавська політехніка, Вільний польський університет, Познанський університет імені Адама Міцкевича.

Відзначимо увагу дисертанта до порівняльних характеристик наукових досліджень, освіти дорослих, періодичних видань.

Діяльність вільних польських університетів проаналізована на належному науковому рівні.

Дисертантом з'ясовано важливу роль Таємної організації вчителів у розбудові мережі загальноосвітніх середніх і професійних закладів освіти, яка сприяла їх організаційній, навчально-методичній та фінансовій підтримці. За її ініціативи розроблялися інструкції щодо форм і методів роботи, здійснювалося забезпечення навчальною літературою, конспектами, методичними посібниками, навчальними планами.

Встановлено, що підготовка вчителів здійснювалася на підпільних скорочених курсах та у вищих навчальних закладах. Найбільшими центрами з підготовки педагогічних кадрів стали: Вільний польський університет,

Варшавський університет, Університет західних земель, Педагогічний інститут при Таємній організації вчителів. Доведено, що основними пріоритетами в процесі фахової підготовки були одночасне збереження довоєнних традицій педагогічної освіти та врахування її нових контекстів, пов'язаних із суспільно-політичними та освітніми змінами, обумовленими реаліями окупаційного режиму.

Дисертантом встановлено, що у розбудові підпільної вищої освіти важливу роль відіграли Департамент освіти і культури та Освітньо-шкільне бюро західних земель, які об'єднали значний науково-педагогічний потенціал, здійснювали просвітницьку роботу серед населення, надавали матеріальну допомогу викладачам і студентам, сприяли навчально-методичному забезпеченню підпільних навчальних закладів та осередків, погоджували їхню діяльність.

Вагомим документом Таємної організації вчителів була "Відозва Таємної організації вчителів", видана на початку 1942 р., у якій декларувалися ідейні засади організації підпільної освіти на рівні середньої та професійної освіти. У цьому документі йшлося про практичні вказівки в організації навчання: формування таємних комплектів, які налічували б не більше п'яти осіб; заборона скорочувати та змінювати кількість лекційних годин; регулярна зміна місця проведення занять у конспіративних цілях; заборона запізнюватися на заняття без поважних причин. Крім того, у другій частині цього звернення до польських учителів зустрічаємо заклик до створення належної робочої атмосфери на уроках, прохання бути творчими, уникати формалізму в навчальному процесі, не користуватися письмовими нотатками, знаходити способи розв'язання труднощів, якщо такі виникали у навчальному процесі. Важливими були рекомендації щодо вивчення предметів математичного циклу, при викладанні яких заборонялося

самостійно вносити зміни до навчальних планів. У свою чергу, викладання польської мови і літератури на кожному рівні мало на меті відображати цілісність польської культури. Так, при викладанні тем з літератури вчителям рекомендували уникати пафосних епізодів, декламаційних фраз у творах, а натомість точно передавати величність та емоційний фон творів польської літератури і, тим самим, вселяти в учнів віру в непереможність свого народу. Відзначимо зміст таблиці 2. 16.

Як позитивний факт відзначаємо увагу дисертанта до проєктів освітніх реформ у післявоєнній Польщі (Т. Воєнські, К. Май, М. Василюк).

Дисертантом звертається увага на учительський з'їзд, що проходив у Лодзі 18 - 22 червня 1945 р., де розглянуто важливі питання майбутньої освітньої реформи. Особливо важливою є полеміка з питань змісту освіти та термінів навчання в середній школі. На противагу урядовому проєкту представники Союзу польських учителів презентували проєкти, розроблені під час окупації. Зокрема, вони відстоювали ідею 12-річної школи і пропонували наступну структуру освіти: 3-річне дошкільне виховання, 8-річна загальноосвітня школа, 4-річний ліцей. Також, на думку представників Союзу польських учителів, однієї 8-річної школи для однієї гміни було недостатньо. Важливими були дискусії з приводу викладання релігії та гуманітарних предметів у середній загальноосвітній школі. Враховуючи авторитет католицької церкви, на спеціальному засіданні кураторів округів зроблено офіційну заяву про те, що викладання релігії є обов'язковим, не забороняється також дотримання учнями релігійних обрядів, свят, і це є приватною справою батьків або опікунів

У межах освітніх перетворень, що відбувалися в Польщі в 1939-1945 рр., дисертант виокремлює своєрідні тенденції: Зумовленість підпільної освіти німецькою політикою в галузі освіти на окупованих територіях

Польщі, а також суспільно-політичними та педагогічними чинниками. Провідна роль польських освітніх організацій, управлінських структур та відомих педагогів у становленні та розвитку підпільної освіти. Розширення мережі підпільних освітніх осередків та закладів різних рівнів і збільшення кількісного складу учнівського та студентського контингентів (1942-1944 рр.). Обмеження використання традиційних форм і методів навчання у зв'язку з особливостями організації навчально-виховного процесу у підпіллі. Трансформація підпільної освіти в контексті встановлення соціалістичного режиму в Польщі, що характеризувалося її поступовим згортанням (1944-1945 рр.).

Окрім значної кількості позитивних аспектів дисертація має недоліки.

1. Обґрунтовуючи актуальність теми дисертант пропонує тезис, що вивчення феномена польської підпільної освіти в історико - педагогічному дискурсі "допоможе висвітлити його еволюцію, суспільно - політичні та культурно-освітні чинники з огляду на те, що за змістом, масштабністю підпільна освіта не мала аналогів у тогочасній європейській практиці, що істотним чином вплинуло на подальший розвиток польської освіти і педагогічної думки в другій половині ХХ ст.". Проблема підпільної освіти в Європі, ще стане темою серії монографічних досліджень, так як кожна країна мала свій досвід (Україна не є винятком). Окремого вивчення потребує проблема впливу підпільної освіти на виховний процес другої половини ХХ століття.

2. Відомо, що своєрідну систему виховання мали підпільні військові формування партизанського типу. Була створена своєрідна система військової підготовки молоді, значна увага зверталася на виховання патріотизму, утвердження національних цінностей. Цей аспект потребує

окремого вивчення і поглибленого узагальнення. Досвід Армії Крайової, багатьох інших підпільних організацій потребує окремої оцінки.

3. Враховуючи особливість західноукраїнського регіону доцільно значно більше уваги звернути на взаємодію, взаємний вплив польської та української підпільної освіти, досліджуваного періоду.

4. Високий науковий рівень дисертації, великий масив маловідомої для українських вчених інформації, міг би стати основою для більшої кількості авторських порівняльних таблиць у додатках, а також основою для трьох моделей: структурної, функціональної, теоретичної.

Висловлені зауваження не знижують загальної високої оцінки роботи.

Дисертація Давиденко Олени Василівни "Організація підпільної освіти у Польщі в період другої світової війни" є самостійним, новаторським дослідженням, відповідає п.п. 9, 11, 12, 13 "Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника", затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, вимогам спеціальності 13.00.01, автор – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата педагогічних наук.

Офіційний опонент

професор, доктор педагогічних наук,

зав. кафедри психологічних та

педагогічних дисциплін Тернопільського

національного економічного університету

А. В. Вихрущ